

PANAGIOTIS PENTARIS

A kultúra és a halál társadalmi valósága: az afganisztáni tapasztalat¹

Összefoglalás ♦ Az ember résztvevője annak a folyamatnak, amelyben társadalmilag folyamatosan alakítja világát. Számos tanulmány magyarázza, hogy egy társadalmon belül az egyének identitásai mellett a különböző társadalmi tények mind közvetítik az élettapasztalataik jelentéseit, beleértve a halált, a veszteséget és a gyászt. A szerző szakmai tapasztalatain és személyes megfigyelésein alapulva a tanulmány egy görögországi afgán bevándorló esettanulmányát mutatja be. Célja, hogy külső szemlélőként értékelje a gyász élményét és összefüggését a gyászt átélő egyén társadalmi identitásával és kulturális héttelével.

Bevezetés

A halál születésünktől kezdve szerves része, visszafordíthatatlan, egyetemleges és elkerülhetetlen eseménye életünknek. Számos történész, társadalomtudós, orvoskutató és filozófus járult hozzá eddig a halál pontos definíciójának meghatározásához (Kamath 1978), valamint annak megfogalmazásához, hogy mi is a halál és hogyan épül be az egyes emberek életébe (Glaser és Strauss 2005; Walter 1994; Ariès 1974; Becker 1973; Kübler-Ross 1969). Ariès (1974) arra hívja fel különösen a figyelmünket, hogyan kezelték a halált régen, továbbá, hogy a halál megértése és jelentése hogyan változott az elmúlt évszázadokban a nyugati civilizációban. Az esszéiből és az általa kiemelt különbségekből kiindulva bizonyos paraméterek és megállapítások előtérbe kerültek és napjainkban is hangsúlyosak. Állítása szerint „a halál bizonyossága és az élet törekénysége idegen a mi egzisztenciális pesszimizmusunk számára” (Ariès, 1974, 44. oldal). A *The Birth and Death of Meaning* (A jelentés születése és halála) (Becker, 1971) című könyvben az olvasható, hogy az emberi élet

¹ Panagiotis Pentaris: Culture and the social reality of death: the Afghani experience.
Fordította: Szemes Erika

jelentését a „haláltól való alapvető félelem” kiindulásából lehet legjobban megmagyarázni. Önmagunk ismerete emberi tulajdonság. Annak tudata, hogy halálunk elkerülhetetlen, szintén alakítja a halálról kialakított felismeréseinket. John White (2004) a magasabb szintű emberi fejlődésbeli és stresszel összefüggő tényezőkre hívta fel a figyelmet munkájában, amely szorosan kapcsolódik a Death, Dying and Bereavement (DDB – halál, haldoklás, gyász) fogalmához. A halállal és haldoklással kapcsolatos (2004) útmutatásában White arról ír, hogy fontos tudnunk, hogyan halunk meg. Az objektív halál természetének és (Cicirelli, 1998) azon definícióknak az összefonódásáról beszél, amelyek szubjektíven alakítanak és irányítanak bennünket a DDB megtapasztalása során (Riley, 1983). A halál két rész ötvözete; egy objektív haláleseményé, amely elkerülhetetlen, valamint az esemény szubjektív értelmezéséé és az azt megelőzően és abban a pillanatban adott reakciónké. E kettő összessége egy – a hagyományos társadalmi értelmezéstől elszigetelt – egyénre utalhat. Társadalmi természetünknel fogva társadalmi kapcsolatok „termékei” vagyunk és ebben az értelemben a szubjektív halálé is, még akkor is, ha a halál és haldoklás fogalma társadalmi jelentőségű is. E tekintetben az életesemények általunk formált jelentései kihatnak egymásra, befolyásolják egymást és az őket körülvevő társadalmi valóság is befolyásolja azokat. A szubjektív halál szükségszerűen a társadalmi felépítés terméke, amely tartalmazza a folyamatosan változó társadalmi környezetet és multikulturális közösségeket.

A halál jelentése és társadalmi felépítése

A halált nem lehet pusztán mint nemlétezését (objektív halál) értelmezni (Cicirelli, 1998). Az objektív halál egész egyszerűen a halál ténye; minden testi funkció megszűnése. Legfőképpen ez az orvostudomány magyarázata; az egyéni élet megóvása és – amennyiben lehetséges – , az objektív halál elkerülése a cél.

Statikus jellege mellett a halál az élet sajátsága, mely a maga elkerülhetetlenségével része annak. A halál különböző – társadalmi, családi, kulturális, vallási stb. – kontextusokban jelenik meg. A halál természete érthetőbbé válik számunkra, ha megismerkedünk a halállal kapcsolatos jelentések gyökerével (Feifel, 1959; Kastenbaum, 1996; Byock, 2002; Pentaris, 2011). Az egyén kulturális világnézete befolyásolja azt, hogyan értelmezi a vele történő eseményeket, ez teremt keretet a világ - és az abban elfoglalt saját helye megértéséhez (Kamath, 1993). Riley szerint (1983) a halál különböző jelentéseinek megfogalmazása az emberek számára a többszörös identitásból adódóan is nehéz, különösen akkor, amikor a halálra mint társadalmi folyamatra tekintenek. A halállal kapcsolatos különböző álláspontokat

Riley korcsoportok szerint taglalja munkájában (uo.). Érthető, hogy a fiatalok halállal kapcsolatos hozzáállását a kihívó és extrém viselkedés nagyban befolyásolja. A fiatalok hajlamosak arra, hogy nem vesznek tudomást a halálról és saját halhatatlanságukat hangoztatják, szemben idősebb társaikkal, akik az öregedést és a halált máshogyan élik meg: egy kihívással teli, elkövetkező folyamatként, melyben aktívan részt kell venniük (Cicirelli, 2001; uo.).

Vizsgálatomban, amely a kultúra és a halál kérdésével foglalkozott a Csendes-óceán térségében (Pentaris, 2011), megmutattam, hogy a személyes és individualista hozzáállás és viselkedés egy multikulturális környezet interaktív kapcsolatának termékei. Ennél fogva a halál jelentése a szubjektív halál végeredménye, itt azonban ugyanakkor vagy más kulturális eszményképeknek és értékeknek a társadalmi interakciói határozzák meg. A halál fogalma továbbá olyan végeredmény, ami többek között az egyének kulturális hátterén is alapul, és ha ez a migrációhoz kapcsolódik, akkor a kultúra megismerésének vagy a kulturális beilleszkedésnek is hatása van rá.

Afgán esettanulmány

Hossein egy 32 éves afgán menekült Görögországban. 12 évig volt nő, négy fia van. Amikor az országhatárt átlépte, fogolytáborba szállították, várhatóan 30 napra, amíg a papírmunkával végeznek. Ebben az időszakban történt, hogy a tábor pszichológusokból álló csapata tájékoztatta: a felesége 3 nappal korábban elhunyt. Hossein reakciója a csönd volt. Amikor megbizonyosodott róla, hogy a fiai jól vannak, egy szertartással emlékezett meg a feleségéről. Letett egy rongyot a padlóra a cellájában, leült, lábait keresztbe tette, csendben maradt, és 12 órán át rá sem nézett cellatársaikra. Minden egyes óra egy évet jelentett a feleségével töltött közös életéből. Órákon át töprengett az együtt átélt élményeken és csak emlékezett, különös tekintettel a fiúk születésére.

Kifejezte tiszteletét a nőnek, aki életet adott a fiainak. Amikor a szertartás véget ért, visszatért a napi rutinhoz. „Egy gonddal kevesebb”, így érezte.

Hosseinnel már a táborban is találkoztam, és később is, kiengedése után, mikor meglátogattam az irodámban, társaságot és érzelmi támaszt keresve. Úgy véltem, a felesége elvesztése nagyobb hatással van Hossein beilleszkedésére az új országban, mint ahogy ezt ő elfogadni látszik (ez az én szerény szakmai véleményem, résztvevő megfigyelőként). Ezért az egyik találkozásunkkor erről a veszteségről beszélünk. Hossein elmagyarázta, hogy a veszteségének nemcsak negatív oldala van. Mostantól nem kell azon aggódnia, hogy pénzt

kell hazaküldenie, hiszen a család eggyel kevesebb tagot számlál. Afganisztánban a halállal kapcsolatos erős hiedelmek különböznek a férfiak és nők tekintetében. Egy nő halála nem érdemel ugyanolyan mély átélést, mint egy férfié. Az afgán hit és értékrend szerint a két nem élete és halála is más megítélés alá esik, eltérő természetűek. A férfiak magasabb társadalmi réteghez tartoznak, és a meggyászolásuk is nyíltan történik. A nők viszont, nem lévén társadalmi rangjuk, nem érdemelnek elismerést haláluk után. Ebből látszik, hogy Hossein a felesége halálát az afgán társadalomban elsajátított társadalmi és kulturális normák, valamint értékrend alapján ítélte meg.

Menedékjog iránti kérelmét akkoriban elutasították, így az országot el kellett hagynia. Etnográfiai alapú kutatási céllal utaztam Afganisztánban Hosseinnel; a szerepemnek és a kérelmezési folyamat alakulásának köszönhetően kíséretre szorult származási országában - ezt a szerepet e sorok írója vállalta fel. Afganisztánban lehetőségem volt felesége emlékhelyének és sírhelyének megtekintésére Hosseinnel. Találkoztam a családjával, együtt is töltöttünk egy kis időt, így váltam bánatuk folyamatának megfigyelőjévé; egy olyan folyamat megfigyelőjévé, ami a gyászoló és az elhunyt közötti távolság megszűnésével szépen átalakult. Hossein tehát különböző gyász-identitásokat és -gyakorlatokat alkalmazott a különféle kulturális környezetekben.

Hiába hagyta el nemzetét és költözött Hossein egy másik országba, a halállal kapcsolatos társadalmi gondolkodás, amit a távoli otthonában tapasztalt, kulturális öröksége része maradt. Az afgán kultúra szerint a halál az élet mélyen vallásos része. Ezen kívül a nők társadalmi megítélése is más, mint a férfiaké. Az egyén halálának jelentőségét meghatározza az életében betöltött szerepe és fontossága.

A kultúra szerepe a halálhoz való hozzáállásban és annak jelentéseiben

Parkes et al. (1997) felhívja a figyelmet a modernkor folyamatosan változó társadalmainak kihívásaira a vallás társadalmi tényezőivel összefüggésben. A halál személyes aspektusai mellett vannak kulturális és vallási (vagy nem vallási) irányultságai is, amelyek elfedhetik a személyeseket. Olyan sajátos kultúrával, múlttal, vallással születünk és nevelkedünk benne, melyek a származásunk részévé válnak. Az egyéni megfigyeléseinket és halállal kapcsolatos definícióinkat egy szélesebb érték-és hitrendszer befolyásolja. A kulturális, vallási és társadalmi örökségünk tartja fenn az élettel és halállal kapcsolatos értelmezéseinket (uo.).

A halált ma máshogyan értékelik, mint a tudományos és filozófiai magyarázatokat, illetve a migrációból és globalizációból adódó jelenkori keveréket megelőzően (Ariès, 1974). A

szokások és rítusok egymásba fonódnak a társadalmakban és az egyének hozzászoknak más kultúrák és vallások ismereteihez és/vagy megismerik azokat. Ezért állítják, hogy a halál értéke ma sokkal spirituálisabb, mint valaha volt (Canda & Furman, 2010). Az étellel és halállal kapcsolatos definíció meghatározása, mint korábban jeleztem, önmagában frusztráló feladat. A spiritualitás nem feltétlenül vallási eredetű; egyfajta biztonsági hálót jelenthet, ami azért van, hogy megértsük saját egyéniségünket és a haldoklás folyamatát. Becker (1973) szerint egész egyszerűen reménytelen elkerülni saját halandóságunkat.

Ezért lehetséges az, hogy a jelenkori DDB-hez történő változó hozzáállást csak egy szélesebb multikulturális környezetben szabad vizsgálni. A különböző kultúrák és szubkultúrák között számos DDB megfigyelés létezik. Campione (2004) azt írja le, hogy a halált mennyire nem említik még mindig pl. az olasz hospice-otthonokban. Tanulmányában arra a következtetésre jutott, hogy az olasz hospice-ok betegei nem beszélnek a halálról, illetve a közelgő haláluk jeleiről sem. Ez egybevág Feifel (1959) azon megjegyzésével, melyben emberek nem vettek tudomást a halálról: „az élet érdekel, nem a halál”.

Hossein két különböző gyásza a nemi szerepekben is elkülönülő kulturális környezetében nyilvánul meg. A gyász megélésekor háttérünk és kulturális örökségünk gyümölcseként külső hatások is érnek bennünket. Az, hogy valaki a gyász társadalmi kontextusát nem ismeri (pl. Hossein Görögországban), kihat szerettünk haláleseményének megértésére. Továbbá a befogadó ország társadalmi normái a 'rossz hír' megértésére hatással vannak.

Hossein gyászát kétféleképpen fejezte ki, mindig a kultúra és annak társadalmi felépítése alapján. Különösen igaz volt ez akkor, amikor Görögországban megengedett magának egy személyes rituálét, mielőtt belemerült a bevándorlói lét fő céljába, hogy családtagjai számára túlélő és támogató legyen. Mindeközben egy családtag elvesztését a bevándorlással járó kötelezettségei pozitív hatásaként értelmezte. Ezzel szemben, amikor Afganisztánban találta magát, elfogadta annak jelentését, hogy felesége halála az afgáni társadalmi berendezkedés szerint zajlik. Belemerült a gyászba és hagyta felülkerekedni érzelmeit, szemben a Görögországban tanúsított pragmatikus válaszaival.

Láthatjuk, hogy a halál fogalma ellentmondásos lehet, a különböző világnézetek különbözően reagálnak és más jelentést tulajdonítanak neki. A modernkori társadalmak sokkal bonyolultabbak, mint régen. Bonyolulttá vált a halál fogalmának megértése, amikor az élet definíciói is jelentősen különböznek egy társadalmon belül. A különböző megközelítések, amelyek a jelenlegi társadalomban fellelhetők, több kihívással járnak nem

csak a halál megértésében, hanem annak tudatosításában is, hogy fontos definiálni a halált és azt, hogy miként tudjuk azt az élet definíciójába integrálni.

Az esettanulmány célja annak feltárása, hogy a halál jelentései és a veszteségre adott válaszok egy társadalmi szerkezet átfogó terméke. A társadalom mindig hozzárendeli a társadalmi szerepeket az egyénhez, és ki is jelöli a társadalmi identitásokat. Az ilyen identitások azt a társadalmat képviselik, amely eredetileg kijelölte őket. Érdekes ellentmondás a gyász távoli megtapasztalása és összehasonlítása a személyes élménnyel. Ez különös hangsúlyt kap aszerint, hogy a különböző kultúrák hogyan alakítják a gyászt átélő egyén normáit és elvárásait, továbbá aszerint, hogy a tisztán társadalmilag felépített identitás mobilitása hogyan változik a különböző országokban.

Összefoglalva: a gyász folyamata az egyén számára egyedülálló élmény, amit az őt körülvevő társadalmi környezet befolyásol. A gyászt átélő egyéniségét egy környezetben- a gyászoló személy környezetében szemléljük.

IRODALOM

- ARIÈS, P. (1974). *Western Attitudes toward Death: from the Middle Ages to the Present*. Great Britain: The Johns Hopkins University Press.
- BECKER, E. (1973). *The Denial of Death*. New York: Free Press Paperbacks.
- BECKER, E. (1971). *The birth and death of meaning*. New York: Free Press.
- BYOCK, I. (2002). The Meaning and Value of Death. *Journal of Palliative Medicine*, 5(2), 279–288.
- CAMPIONE, F. (2004). To die without speaking of death. *Mortality*, 4, 345–349. doi:[10.1080/13576270412331329713](https://doi.org/10.1080/13576270412331329713)
- CANDA, E. R., & FURMAN, L. D. (2010). *Spiritual diversity in social work practice: The heart of helping* (2nd ed.). USA: Oxford University Press.
- CICIRELLI, V. G. (2001). Personal meanings of death in older adults and young adults in relation to their fears of death. *Death Studies*, 25, 663–683.
- CICIRELLI, V. G. (1998). Personal meanings of death in relation to fear of death. *Death Studies*, 22, 713–733.
- FEIFEL, H. (1977). *New Meanings of Death*. New York: McGraw Hill.
- FEIFEL, H. (Ed.). (1959). *The Meaning of Death*. USA: McGraw-Hill Book Company.
- GLASER, B. G., & STRAUSS, A. L. (2005). *Awareness of Dying*. USA: Aldine Transaction.

- GUNARATNAM, Y., & OLIVIERE, D. (2009). *Narrative and stories in health care: illness, dying, and bereavement*. New York: Oxford University Press.
- KAMATH, M. V. (1993). *Philosophy of Life and Death*. India: Jaico Publishing House.
- KAMATH, M. V. (1978). *Philosophy of Death and Dying*. Honesdale, PA: Himalayan Inst Pr.
- KASTENBAUM, R. (1996). A world without death? First and second thoughts. *Mortality*, 1(1), 111–121.
- KÜBLER-ROSS, E. (1969). *On death and dying*. New York: Collier Books.
- PARKES, C. M., LAUNGANI, P., & YOUNG, B. (1997). *Death and bereavement across cultures*. Routledge.
- PENTARIS, P. (2011). Culture and Death: A Multicultural Perspective. *Hawaii Pacific Journal of Social Work Practice*, 4(1), 45–84.
- RILEY, JR., J. W. (1983). Dying and the meanings of death: Sociological inquiries. *Annual Review of Sociology*, 9, 191–216.
- WALTER, T. (1994). *The revival of death* (1st ed.). London and New York: Routledge.
- WASS, H. (2004). A perspective on the current state of death education. *Death Studies*, 28, 289–308.

Panagiotis Pentaris

Ph.D. szociális munkás, tanatólógus

Goldsmiths, University of London, STaCS Department, UK

p.pentaris@gold.ac.uk